

**Emlékezés Czech Jánosra (1798–1854), a Magyar Tudományos Akadémia
rendes tagjára**

**Remembering János Czech (1798–1854), Full Member of the Hungarian
Academy of Sciences**

Czech János Győrben született 1798. június 20-án (egyes források szerint 10-én); a felmenői apai ágon Linzből költöztek a Rába parti városba. Tanulmányait a győri evangélikus (ágostai) gimnáziumban kezdte, majd a pozsonyi líceumban folytatta, és a győri királyi jogakadémián fejezte be. Az ügyvédi vizsga letételét követően szülővárosában 1820-ban törvényszéki jegyzővé, 1824-ben városi tanácsnokká, 1831-ben polgármesterré, 1836-ban főbíróvá választották. Több rendi országgyűlésen követként vett részt.

Győr szabad királyi városban a közösség javára kifejtett szolgálataiból az intézetek (árvaház, szegények intézete) és közművek létesítése, valamint különösen a nemzeti nyelv és érzület terjesztése körül szerzett érdemei emelkedtek ki. „Lelkes szószólója volt a magyar nyelvnek s jórészen az ő érdeme, hogy ma már a városházán minden hivatalban minden írás magyar nyelven készül. A tudós polgármester urat fel is vitte a Magyar Tudóstársaság Pestre, hogy ott dolgozzék az egész ország javára” – így méltatta őt később a város egyik helyettes polgármestere.

Ennek és tudományos munkásságának köszönhetően 1836-ban nem nemes létére is felvették Győr- és Moson vármegyék táblabírái közé. 1840-ben Budára költözött, mivel V. Ferdinánd a Helytartótanács újonnan szervezett „tanulmányi és központi könyvvizsgáló bizottmánya” (azaz cenzúrabizottsága) másodülnekévé nevezte ki, egy hónappal később pedig nemesi adománylevéllel ajándékozta meg. 1846-ban Czech János már első ülnök volt. 1848-ban, a forradalom és szabadságharc alatt a királyi kincstári levéltár igazgatója lett, de az országgyűlés és a honvédelmi bizottmány távozásakor nem követte azokat Debrecenbe. 1850-ben kincstári, élete utolsó évében, 1854-ben pénzügyi főtanácsossá nevezték ki.

Jogászi, hivatali megbízatásai mellett nagy odadással fordult a történeti tudományok felé, oklevelek, régi pénzek és emlékek gyűjtésével foglalkozott, több tudományos értekezést adott közre magyar és német nyelven. A Magyar Tudós Társaság történettudományi osztálya levelező, másnap vidéki rendes tagjává választotta 1832 márciusában. E mellett gyűjteményt szerzett ásványokból, amelyeket a győri főiskolának ajándékozott, néhány ezerre terjedő régi pénzgyűjteménye egy részével – 400 ezüst és 1300 réz darabbal – pedig az Akadémia éremtárát növelte. A 13. századtól a 16. századig terjedő, hozzávetőleg ötszáz eredeti levélből és számos kötetnyi másolatból álló okmánygyűjteményt is létrehozott levéltáraktól vett hiteles és másolati példányokból. Bécsben, az

Akadémia megbízásából 1834–35-ben a császári és királyi titkos- és udvari levéltárban, illetve az udvari könyvtárban dolgozhatott, főleg a titkos levéltárban őrzött, hajdani velencei gyűjteményekből másolt és jegyzett ki írásos emlékeket, közben felfedezett egy, a magyar nyelv királyi udvari használata mellett a Szent Korona fordulatokban egyébként is gazdag története szempontjából fontos adatokat tartalmazó, német nyelvű kéziratot 1440-ből („Helena Kottanner, Albert császár feleségének, Erzsébet császárné bizalmas szolgájának története a Szent Korona ellopásáról Visegrád várából és László király koronázásáról Székesfehérvárott”).

Fiatalon tanulmányokat publikált a Vörösmarty Mihály által szerkesztett Tudományos Gyűjtemény köteteiben, amely már akkor évi tizenkét számmal jelent meg, valamint az *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst* című osztrák periodikában, majd ennek újabb folyamaiban 1828 és 1830 között, Johann Czech (Czeh) néven. Témái között szerepelt például szülővárosának 13. század végi története cseh és magyar vonatkozásban, a kései Árpád-házi uralkodók hadjáratai, a Lajta menti csata (1246), valamint a római kori utak és malmok Győr és Moson vármegyékben. Közreműködött a *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* hetedik és későbbi kötetei összeállításában is több száz oklevéllel, amelyeket Fejér György szerkesztett. Az eredeti kútfők alapján írt „Győr város története” című terjedelmes munkája azonban kéziratban maradt.

Ő hívta fel az Akadémia figyelmét 1833-ban az érsekújvári ferencesek zárdájában őrzött két régi magyar kéziraatra is, melyek közül az egyik egy 1513-ban Kinizsi Pálné Magyar Benigna számára íratott, színes imakönyv volt, ezt ma *Czech-kódex*ként jegyezik, illetve a másik az ún. *Érsekújvári kódex*, amely a régi magyar kéziratok harmadik legterjedelmesebb nyelvemléke 1531-ből. Később mindkettő az MTA tulajdonába került.

Akadémiai tagként kifejtett munkásságának legfontosabb eredményei jobbára a Magyar Tudós Társaság Évkönyveiben és a Tudománytárban jelentek meg. A már említett oklevélgyűjteménye párját ritkította: városa és Győr vármegye történetéből gyűjtött okleveleinek száma az ezret is meghaladta, de foglalkozott az ottani földrajzi, „helyírási” örökséggel, amelyek hat kötetben maradtak fenn, és a püspökség diplomáival is. Oklevélgyűjteménye egyéb darabjait utóbb a következő típusokba katalogizálták: országgyűlési emlékiratok, a magyarországi kereskedelem története, az izraeliták története, 16. és 17. századi levelezések, újragyűjtött árpád-kori oklevelek, továbbá a nádorok és magyar főhivatalnokok táblái. Elkötelezett nyelvművelőként az Akadémia által szerkesztett szótárakhoz a győri magyar hajósok és mesteremberek műszavaival és egyéb tájszavakkal, a tervezett nagy magyar szótárhoz pedig 350-et meghaladó, addig gyűjteménybe fel nem vett győri közmondással és példabeszédekkel járult hozzá. Részt vállalt az Akadémiához benyújtott szerzői kéziratok és pályázatok bírálatában.

Összességében az 1830-as években volt a legaktívabb. Érdekességként megemlíthjük, hogy ő volt az egyik ajánlója báró Eötvös Józsefnek a Magyar Tudós Társaságba történt felvételekor.

Országgyűlési követi megbízatásainak eredménye az 1839/1840. évi országgyűlésről készített, hatvan ívre terjedő műve, de ez a munkája szintén kéziratban maradt. A diétán egyébként főleg a szabad királyi városokkal kapcsolatos disputákba kapcsolódott be, mely során irodalmi vitába került a fiatal Pulszky Ferencsel.

Harmincnégy évi közszolgálat után elhatározta, hogy az életét egyedül a tudománynak szenteli, azonban még abban az évben, 1854. november 1-jén váratlanul elhunyt Pest-Budán. A következő évben becses könyvtárának egy részét elárverezték. Gyűjteményét Wenzel Gusztáv vizsgálta át, és felhasználta az *Árpádkori új okmánytár* összeállításához (1860): „Mindamellett tehát, hogy ő befejezett munkát, vagy kész gyűjteményt nem hagyott hátra, mégis jelen okmánytárunk az ő fáradozásának köszöni tartalma nagy részét”.

Megjelent műveinek olvasása nem könnyű feladat, mivel ahhoz a kor szokásai és kulturális elvárásai szerint a nyelvújításkori magyar, az oklevelekben használt középkori latin és az osztráknémet nyelvet egyaránt ismerni szükséges. Munkássága megalapozta hazánkban a modernkori középkor-kutatást, amellyel a pozitívista történetírás forrásait gyűjtötték egybe.

Győr városa és annak környezete láthatóan központi helyet foglalt el munkásságában is, nem csak életében. „Czech János polgármester, majd későbbi főbíró, személyében olyan ember került a magisztrátus élére, aki maga is szívesen bűvárkodott, hiszen tudományos kutatásai és feldolgozásai során nem egyszer kért ki a tanács külön engedélye alapján eredeti iratokat a levéltárból” – emlékezett vissza Lengyel Alfréd, a városi levéltártörténet írója.

A *Győr Vármegye hajdani Nemes Familiáinak emlékezetek* című, 1829-ben közreadott értekezésében Czech a számára kedves mikrokozmoszról így fogalmazott: „Győr Vármegye, ámbátor kiterjedése és népessége tekintetéből a harmadik osztálybéli Megyék közé alig számláltathatik is, még is csak nem minden időben nála nagyobb, és népesebb Megyékkel méltán vetélkedhetett kebelbéli nemessége számára és fényére nézve. Ez még különösebbnek fog tetszeni, ha fontolóra vesszük, hogy e kisdud vidéknek csak alig volt egy harmad része világi kezekben, a sokkal nagyobb rész, a mint most, úgy a hajdan korban is a következő egyházi személyeké és testeké lévén, úgymint: a Győri Püspöké, a Káptalané, a Szent Mártoni, Bakonbéli, Csornai, Mórithidai, Pilisi, Turótzai, Zabori, Lövéldi, Lébenyi Apáturaságoké; a Pápai Paulinusok, a Győri Dominicanusok és Szent János Keresztes Vitézek, és a Zsámboki és Poki

Monostoroké, a Nyúl-Szigeti és később Nagy Szombati és Pozsoni Apátságé, a Pápóti és Szent Adalberti Prépostságoké, és újabb időkben a Jesuitáké”. A szóban lévő terjedelmes művében az alábbi nemes családok tagjait és genealógiáját mutatta be: az Aba nemzetség, az Alsokiak, az Asszonyfalvaiak, a Bakótzok, a Bakychok, a Bán família, a Beziek, a Czobor família, a Dótziaak, a Geur (Győr) nemzetség, a Heder nemzetség, az Istvánfiak, a Kanizsaiak, a Korontzóiak, a Martzalthövieak, a Mérgesek, a Nádasd nemzetség, a Némaiak, a Peech (Pétz) nemzetség, a Pok nemzetség, a Szent Györgyi grófok, az Enyingi Török família, a Túriak, valamint a Zápolyák (Szapolyai-ház). Közülük több nemzetség sarjai jelentősen befolyásolták nem csak a helyi, hanem az országos történelmünket is.

Toldy Ferenc, a Kisfaludy Társaság igazgatója, majd másodelnöke ekként foglalta össze nekrológiában Czech János szellemiségének és történeti munkásságának fontosságát: „bár az ő halála új ösztönül szolgálna a hazai történettudomány munkás kedvelőinek megkettőzni iparkodásaikat, s pótolni, ha lehet, az ő üresen hagyott helyét: csak így örvendeztethetjük meg átköltözött lelkét, mely boldogabb vidékeken is – annyira szerette ő hazája becsületét – csak e becsületben lelend korai elszólíttatása felett vigaszt és megnyugovást”.

Ismert, nyomtatásban is megjelent művei

Értekezés Győr vármegye fő-ispányairól. Streibig Leopold betűivel, Győr, 1827.; *Töredék a régi gyökeres magyar nemzetségekről.* In: Tudományos Gyűjtemény. 12. évfolyam, 1828. V. kötet. 79–89.; *Geschichte der Stadt Raab, während der ersten Kriege Ottokars II. Königs von Böhmen, mit Ungarns Königen Stephan V. und Ladislaus IV. vom Jahre 1271–1273.* In: Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst. 1828. Vol. 19., 1–2. Bd. 1–6.; *Neu entdeckte Römermahle.* In: Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst. 1828. Vol. 19., 133–134. Bd. 709–712.; *Toldalék az Ország Gyűléseknek esméretéhez.* In: Tudományos Gyűjtemény. 13. évfolyam, 1829. I. kötet. 3–21.; *Győr Vármegye hajdani Nemes Familiáinak emlékezetek.* In: Tudományos Gyűjtemény. 13. évfolyam, 1829. XII. kötet. 12–71.; *Beiträge zur Geschichte der Leitha-Schlacht, am 15. Juni 1246. aus ungrischen Urkunden.* In: Neues Archiv für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst. 1829. Vol. 1., 49. Bd. 381–384., 51. Bd. 397–400., 55. Bd. 428–432.; *Die Römerstrasse in der Wieselburger und Raaber Gespanschaft.* In: Neues Archiv für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst. 1829. Vol. 1., 73. Bd. 569–574.; *Bericht des Grafen Ferdinand Hardeck über den Verlauf der Belagerung der Festung Raab, im Jahre 1594, nebst einigen hierauf bezuglichen Urkunden.* In: Neues Archiv für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst. 1830. Vol. 2., 7. Bd. 51–52., 8. Bd. 58–60., 9. Bd. 66–68., 11. Bd. 81–84.; *Andreas des III. des Venetianers und letzten arpadischen Königs in Ungarn, Heerfahrt nach Oesterreich im Jahre 1291.* In: Taschenbuch für die vaterländische

Geschichte. Hrsg. von Joseph Freiherrn von Hormayr. Neue Folge. München, 1831. 135–161.; *A' győri vidék legrégibb időben és a' rómaiak alatt*. In: A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. I. kötet (1831–1832). Pest, 1833. 314–345.; *Tudományok' állapota Magyarországon az Árpádok' idejében*. In: A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. II. kötet (1832–1834). Buda, 1835. II. 186–235.; *Magyar históriát érdeklő oklevelek a' cs. Kir. házi és udvari levéltárban Bécsben*. *Czech János rend. Tag' tudósítása a' m. T. Társasághoz*. In: Tudománytár. Közrebocsátja a Magyar Tudós Társaság. 9. kötet. Buda, 1836. 217–235.; *A' magyar királyok' fölvatási eskülyök s oklevelek' nyomai az Árpádok alatt*. In: A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. III. kötet (1834–1836). Buda, 1838. II. 199–238.; *T. T. Czech János úr beszéde a' győri ünnepély' alkalmával*. In: Századunk. Politicai, Tudományos és Művészeti Folyóirat. 1839. június 6. (45. sz.) 357–358. hasáb; *Észrevételek a magyar sz. kir. városokat illető czikkelyhez az Allgemeine Zeitung 1839diki 321. sz. toldalékjában*. In: Századunk. Politicai, Tudományos és Művészeti Folyóirat. 1840. április 9. (29. sz.) 226–229. hasáb, április 13. (30. sz.) 237–240. hasáb, április 16. (31. sz.) 243–245. hasáb, április 20. (32. sz.) 253–256. hasáb és *Válasz a' Sz. kir. városok országgyűlési voksa ügyében, a' Századunk' f. évi 34-ik számában megjelent czikkelyre*. In: Századunk. Politicai, Tudományos és Művészeti Folyóirat. 1840. május 4. (36. sz.) 281–283. hasáb.

Felhasznált irodalom

- A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. I–VII. kötet. Pest, Buda, 1833–1846.
- Czech-kódex 1513. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. Közzéteszi: N. ABÁFFY CSILLA, CSAPODI CSABA. = Régi magyar kódexek 4. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1990.
- CSIZMADIA ANDOR: Győr küzdelme a szabad királyi városi rangért. In: Emlékkötet Győr szabad királyi városi jogállásának 250 éves jubileumára. Szerk.: Bana József, Horváth József. = Győri Tanulmányok 13. Győr, 1993. 59–79.
- DANIELIK JÓZSEF: Magyar írók. Életrajz-gyűjtemény. Második kiadás. Szent István Társulat, Pest, 1858.
- FRÁTER JÁNOSNÉ: A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának működése (1854–1949). = A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, 52. Budapest, 1966.
- Idősb Szógyény-Marich László országbíró emlékiratai. Első kötet: 1836–1848. Deczember 2. Kiadják Fiai. Budapest, 1903.
- Jegyzéke néhai Czech János úr ... becses könyvtárának, ... melyek 1855. évi július 16. és következő napjain Pesten elárvereztetni fognak. = Bücher-Auction: Verzeichniss der hinterlassenen werthvollen Bibliothek weiland des Herrn Johann v. Czech welche den 16. Juli und die darauf folgenden Tage in Pest versteigert werden. Pest, 1855.

- LENGYEL ALFRÉD: Győr város levéltárának története. In: Emlékkötet Győr szabad királyi városi jogállásának 250 éves jubileumára. Szerk.: Bana József, Horváth József. = Győri Tanulmányok 13. Győr, 1993. 131–145.
- TOLDY FERENC: Czech János. In: Toldy Ferenc irodalmi arcképei s újabb beszédei. Kiadta: Tárkányi [Béla]. Pest, 1856. 180–187.
- VALLÓ ISTVÁN: Győr százados ünnepe 1843-ban. In: Emlékkötet Győr szabad királyi városi jogállásának 250 éves jubileumára. Szerk.: Bana József, Horváth József. = Győri Tanulmányok 13. Győr, 1993. 147–151.
- WENZEL GUSZTÁV (szerk.): Árpádkori új okmánytár (Codex Diplom. Arpadianus Continuatus). = Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak 6. I. kötet: 1001–1235. Pest, 1860.

Antal Tamás, egyetemi tanár
Szegedi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar
Európai Jegtörténeti Tanszék
email: antalt@juris.u-szeged.hu